

Hubert Schara

K OSVETLITVI NEKATERIH VPRAŠANJ O NACISTIČNI OKUPACIJSKI POLITIKI NA ZASEDENIH PODROČJIH ŠTAJERSKE IN GORENJSKE

Uvod

Namen pričujočega kratkega sestavka je osvetliti oziroma dopolniti nekatera dosedaj še ne dovolj razjasnjena vprašanja oziroma analizirati nekatere pojave, ki so bistveni za razumevanje nacističnih državno pravnih in upravno pravnih ter raznarodovalno ponemčevalnih posegov na okupiranih področjih Spodnje Štajerske in Gorenjske.

Teh vprašanj sta se iz nekega širšega aspekta, vendar omejujoč se predvsem na leto 1941, lotila v svojih razpravah kot prva dr. Metod Mikuš in dr. France Škerl: prvi v svoji razpravi Ali je NOB preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, in drugi v razpravi Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Obe razpravi sta bili objavljeni v Zgodovinskem časopisu, letnik 1952/53.

Medtem ko v prvi razpravi obravnavana problematika v celoti še ni našla podrobnejše, širše obdelave, razen dopolnitev, je glede problematike načete v drugi razpravi do take obsežnejše in podrobnejše obdelave že prišlo v knjigi dr. Toneta Ferenc Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Tudi v prvem primeru je te dopolnitve prispeval dr. Tone Ferenc predvsem v enem od poglavij zelo zanimivega sestavka, ki obravnava narodno-osvobodilni boj na Gorenjskem decembra 1941 in januarja 1942. Sestavek je bil objavljen v TV 15, 28. V.—1. X. 1968, omenjeno poglavje pa v 37., 38., 39. številki tega lista z naslovom Odložitev priključitve Gorenjske in Slovenske Štajerske k nemškemu rajhu. Avtorju je poleg vrste še drugih zanimivih dejstev uspelo uspešno prikazati tudi to, da so zakonsko tehnični zadržki, katerim dr. Metod Mikuš glede vzrokov za izostalo priključitev 1. oktobra in 1. novembra 1941 ne pripisuje večjega pomena, v resnici obstajali, s čimer je v marsičem dopolnil njegova izvajanja. Kljub temu mu pa še ni uspelo povezati in dokončneje osvetliti tudi problemov, zakaj je do teh zadržkov prišlo. Avtor je v svojem referatu »Osvobodilni boj slovenskega naroda in okupator«, ki ga je imel na znanstvenem posvetovanju in ki je objavljen v razmnoženem gradivu »Naučni skup istoričara, Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija« — Ljubljana 1972, str. 25—26 oziroma v tem zvezku Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, str. 53—54 že uporabil oziroma upošteval bistveni izsledek do tedaj še manjkajočega — to je osnovni

vzrok, zakaj je do zakonsko tehničnih zadržkov prišlo — kar je obravnavano prav v delu enega od poglavij pričujočega sestavka. Ta sestavek je bil napisan in oddan uredniškemu odboru leta 1970, uvod pa razen tega pojasnila v letu 1971.

Dopolnitev v omenjeni razpravi obravnavane problematike pa pomenijo v nekem smislu tudi podatki ali osvetlitve v drugih delih istega kot tudi drugih avtorjev. Ta dela sicer ne obravnavajo neposredno te problematike, pa vendar zadevajo, čeprav iz povsem drugega zornega kota na mnoga vprašanja, ki omogočajo boljše analizo tudi v omenjeni razpravi obravnavane in načete problematike.

Že v začetku moram pripomniti, da pomeni pričujoči sestavek pravzaprav le delni izvleček ugotovitev in rezultatov, do katerih sem prišel v letih 1963—67. Med drugim naj omenim tudi dejstvo, da se je večina mojih ugotovitev, do katerih sem prišel predvsem na podlagi pri nas dosegljivih virov, povsem ujemala s podatki iz kasnejše dostopne literature.

Kolikor sem v tem sestavku uporabil podatke iz literature, je to poleg uporabljenih virov naznačeno v opombah.

S pritegnitvijo nekaterih novih virov, predvsem pa s skrbno analizo znanih, tudi v omenjenih razpravah že uporabljenih virov, mi je uspelo, tako vsaj upam, osvetliti oziroma odgovoriti tudi na del vprašanj, ki so ostala v okviru te problematike do sedaj, če ne povsem, pa deloma še nerazrešena. Če mi je to uspelo, gre zasluga prispevkom, ki so jih dali raziskovalci, ki so obravnavali to ali podobno problematiko že pred menoj, predvsem pa večletnemu predhodnemu metodično usmerjenemu raziskovalnemu delu, ki mi je omogočilo vpogled v zgornjo problematiko in to iz nekega širšega zornega kota v smislu analize in sinteze vseh elementov, ki so ali ki bi lahko vplivali, da je šel določen razvoj dogajanj v določenem obdobju in v določenem prostoru tako in ne drugače.

Ne nameravam se spuščati v podrobnejšo analizo do sedaj že objavljenih oziroma zgoraj omenjenih del. Prvič bi to presehalo namen, drugič pa je to zaradi odmerjenega prostora, ki mi je na voljo, obseg sestavka bi namreč ob polumičnem prijemu kaj hitro narasel, povsem nemogoče.

V pričujočem uvodu bi želel bralca opozoriti predvsem na elemente in ugotovitve, ki pomenijo v sestavku glede na neke končnejše zaključke prispevek k osvetlitvi obravnavane problematike.

Sestavek je razdeljen na tri smiselno se povezujoča poglavja.

1. Prvo poglavje skuša na kratko nakazati glavne smernice in posege nacistične Nemčije v okviru njenih osvajalno priključevalnih teženj, s poudarkom državno pravnih in raznarodovalno ponemčevalnih posegov in ukrepov na Štajerskem in Gorenjskem. S tem v zvezi skuša osvetliti tudi vprašanje, zakaj je izostala formalna priključitev Alzacije, Lorene in Luksemburga, ter podatki glede taktike v »ponovni izgradnji« določene primerjave med področji pod šefi civilnih uprav z nekaterimi drugimi že priključenimi področji.

Nadalje skuša opozoriti na nekatere juridično teoretične kot tudi juridično praktične probleme, s katerimi so se morali ukvarjati juristi in teoretiki tretjega rajha glede državno pravnih in mednarodno pravnih vprašanj. Gre namreč za precizacijo norm in terminov, ki so se v marsičem razlikovali od že znanih in ki jih ni bilo tako lahko usklajevati oziroma uzakonjevati ob tako hitrih osvajalno priključevalnih težnjah in posegih. V zvezi s tem skuša tudi

osvetliti dve razvojni stopnji v nameravani priključitvi Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu. V prvi skušajo nacisti doseči oblikovno in pravno izenačitev, to je izvesti izrecno in formalno priključitev. Potem ko je ta izostala, pa preidejo oziroma se začno nagibati vedno bolj k rajhovsko pravni, to je neke vrste kompromisni le delno izvedeni državno pravni priključitvi.

Skratka, poglavje obravnava oziroma nakazuje poleg že omenjenega ali v okviru tega vrsto predvsem vprašanj in povezav, ki se smiselno vežejo na osvetlitve v naslednjih dveh poglavjih, hkrati pa te tudi dopolnjuje.

2. Drugo poglavje obravnava vprašanje, zakaj je izostala formalna in izrecna priključitev Štajerske in Gorenjske k rajhu. Med drugim skuša dati, čeprav v celoti ne nasprotujoče osnovnemu namenu trditev dr. Metoda Mikuža v že prej omejeni razpravi, tudi neke končneje ocene vloge NOB v preprečevanju nameravane priključitve. Precizira namreč vlogo NOB oziroma OF kot preprečevalne okoliščine v političnem in vojaškem smislu glede na posamezne razvojne stopnje v priključevalnem procesu. V koliki meri je NOB predvsem s svojo vlogo v aktiviranju slovenske narodne zavesti sprva na Gorenjskem in kasneje tudi na Štajerskem vplival, da do formalne državno pravne in upravno pravne priključitve, da o nairodnostni sploh ne govorimo, ni moglo priti.

Nadalje analizira vzroke, ki so povzročili zakonsko tehnične zadržke. S tem v zvezi osvetli vse okolnosti, zaradi katerih so bili nacisti prisiljeni za 1. oktober in 1. november 1941 predvideno priključitev odložiti. Pokaže pa tudi na dejstvo, da so predstavljala ta vprašanja skupno z vrsto drugimi delno že rešenimi problemi do določene mere tudi še v nadaljnjem moment ovire.

Streznitev po decembrski vstaji na Gorenjskem leta 1941 je končno skupaj z drugimi oviralnimi okoliščinami naciste prisilila, da so za v začetku leta 1942 predvideno formalno priključitev preložili za nedoločen čas.

V nadaljnjem je postalo vprašanje formalne in izrecne priključitve sicer zelena, vendar po aktualnosti okolnost drugega plana.

Zaradi potreb v zvezi z II. svetovno vojno kot tudi misleč si s tem izboljšati položaj na obeh področjih, so se nacisti poslužili raje mnogo enostavnejše rešitve. To so skušali doseči s tem, da so intenzivirali uvajanje zakonskih določil nemškega oziroma rajhovskega prava in sicer na Štajerskem že od februarja 1942, na Gorenjskem pa nekoliko kasneje.

S tem, da so izvedli rajhovsko pravno, neke vrste kompromisno državno pravno priključitev, so dosegli v glavnem isto, kar bi ob istem stanju dosegli tudi s formalno in izrecno priključitvijo.

Kot vidimo, kar niso mogli doseči, potemtakem ni bilo toliko odvisno od vprašanj, do kakšne vrste priključitve je prišlo, temveč v večji meri od dejstva, da je NOB ne glede na vrsto priključitve onemogočal, da bi nacisti dosegli vrsto za njih zelenih in ugodnejših okoliščin. Povedano drugače, NOB oziroma njegov vpliv ni bil tako velik, da bi mogel v celoti preprečiti razširitev oziroma uvajanje odredb rajhovskega prava, kar bi se sicer z mnogo manjšimi omejitvami in ne tako postopoma, temveč v večjem delu takoj zgodilo tudi po izrecni in formalni priključitvi, če bi bile za to dane primernejše okoliščine.

Dejstvo pa je, da je bil NOB, gledano v celoti deloma s svojo vlogo v aktiviranju slovenske narodne zavesti, deloma pa tudi kot neposredni preprečevalec nacističnih načrtov, eden odločilnih dejavnikov, ki je sprva posredno, kasneje pa tudi neposredno onemogočal, da bi prišlo do izrecne in oblikovne priključitve naših področij k nemškemu rajhu.

Za uspešno priključitev bi bila namreč potrebna predvsem zadostna pravna in nacionalno politična izenačitev, kot tudi da bi se uvedene odredbe rajhovskega prava v praksi lahko uspešno uporabljale.

Seveda pa je na to krepitev narodne zavesti, mržnjo do okupatorja, sodelovanje in simpatiziranje z NOB na eni in na nesodelovanje prebivalstva z okupatorjem na drugi strani, to velja za prvi dve leti predvsem za Gorenjsko, vplivala tudi reakcija prebivalstva na izselitvene posege kot tudi na druge povračilne ukrepe okupatorja nad prebivalstvom zaradi simpatiziranja ali sodelovanja z NOB.

Vsega tega medsebojnega učinkovanja kož tudi dejstva, da ozemeljska privojitev kljub zunanjim videzom izenačitve še ni pomenila tudi pridobitve prebivalstva oziroma njegove aktivne vključitve, so se nacisti še posebno na Gorenjskem dobro zavedali in so temu primerno skušali tudi ukrepati.

Pri nadaljnjem razvoju pa je potrebno upoštevati poleg že omenjenega tudi vedno večjo vojaško vlogo NOB ter celoten razvoj dogajanj v zvezi s potekom II. svetovne vojne.

Skratka, sestavek precizira in analizira predvsem tisto, kar je ostalo v dosedanjem obravnavanju tega vprašanja pomanjkljivo. Bralce bo to ob konfrontaciji s prej naštetimi deli zlahka opazil.

V nadaljnjem skuša zgornje poglavje opozoriti tudi na razlike v tempu »ponovne izgradnje« med Štajersko in Gorenjsko. Med drugim osvetli tudi povezave med vzroki, ki so privedli oziroma onemogočali uspešno uporabo odredbe o podelitvi državljanstva tudi za gorenjsko prebivalstvo, kot tudi povezave med vzroki, ki so onemogočali vpoklice v vojaško in državno delovno službo, ter česa vsega so se skušali nacisti poslužiti, da bi dosegli čim hitrejšo ponemčenje Gorenjske, katere položaj se v primerjavi s Štajersko od te še posebno prvi dve leti okupacije v marsičem razlikuje.

V ostalem pa opozarja še na vrsto drugih vprašanj in povezav, kar omogoča glede na prej omenjen sintetični pristop v obravnavanju zgornje problematike v nekem smislu tudi boljšo osvetlitev do sedaj že znanega.

3. Tretje poglavje nam skuša na kratko orisati potek zasedbe, postopen razvoj v zvezi z vzpostavitvijo okupacijskih oblasti oziroma izgradnjo uprave na obeh zasedenih področjih, katere cilj je bila čimprejšnja izenačitev z upravno politično strukturo obeh sosednjih gauov Vzhodne marke, katerima so nameravali obe zasedeni področji priključiti. V okviru tega skuša opozoriti predvsem na dejstva in povezave, ki smiselno dopolnjujejo ali osvetljujejo izvajanje v prvem in drugem poglavju tega sestavka.

Med drugim pokaže na razlike v poteku upravne graditve med Spodnjo Štajersko in Gorenjsko in sicer na napredujoč tempo le-te na Spodnjem Štajerskem za razliko od Gorenjske. Na to je vplivala poleg dejstva, da so bile predhodne priprave za vključitev Spodnje Štajerske temeljitejše, časovna zakasnitev v prevzemu uprave šefa civilne uprave na Gorenjskem nasproti tritedenski časovni prednosti šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, kot tudi teritorialna razbitost zasedenega področja slovenske Koroške in Gorenjske. S tem v zvezi osvetli tudi posebnosti glede vzpostavljanja upravnih organov na področju slovenske Koroške.

Nadalje nakaže glavne naloge in pristojnosti obeh šefov civilnih uprav, govori o posebni državno in upravno pravni strukturi obeh okupacijskih uprav,

ki je obstajala tako pred združitvijo obeh uradov šefov civilnih uprav z uradoma državnih namestnikov Štajerske in Koroške kot tudi po tej, ter o razlikah, ki jih je prinesla ta združitve.

Nadalje opozori na postopno uvajanje oziroma prikrojavanje zakonskih določil nemškega prava glede na že prej omenjeni razvojni stopnji v nameravani priključitvi.

Osvetli vprašanje, zakaj so morali politični komisarji v prvem obdobju do formiranja deželnih okrožij opravljati vrsto koordinacijskih nalog med upravno in politično linijo ter med drugimi neupravnimi ali polupravnimi službami. S tem v zvezi pokaže na posebne povezave med stranko oziroma politično organizacijo in upravo na Spodnjem Štajerskem ter na postopno razmejevanje med tema linijama.

V nadaljnjem pa nakaže še vrsto drugih dejstev in povezav, ki smiselno dopolnjujejo v sestavku obravnavano problematiko.

O smernicah in posegih nacistične Nemčije v okviru njenih osvajalno-priključevalnih teženj

Osvajalno-priključevalni posegi nacistične Nemčije se ne razlikujejo samo po svojih oblikah, temveč tudi po metodah, ki so jih glede na usodo, namenjeno posameznim področjem, potem uporabljali. Nacionalnosocialistični svetovno-nazorski pogledi, ki so dobili svoje prve stvarnejše formulacije v obliki zahtev že leta 1920 z določili strankinega programa, ideološko pa svoje znane formulacije v Hitlerjevi knjigi *Mein Kampf* 1925/27, so imeli pri vsem tem odločilno vlogo. Iz svojih zahtev glede pridobitve potrebnega življenjskega prostora — pri tem gre predvsem za aspiracije do vzhodnih področij — nadalje zahtev po združitvi vseh Nemcev, ki so tedaj še živeli zunaj nemških meja kot tudi zahtev po reviziji versajске mirovne pogodbe, niso utemeljevali samo upravičenosti svojih posegov v času pred drugo svetovno vojno, temveč tudi vrsto drugih ukrepov, ki so temu sledili.

Njihovi nazori glede manjvrednosti nekaterih ras, dajanje prednosti nordijski ali tej sorodnim rasam, težnje po popolni izločitvi Židov kot tudi nekaterih drugih nezaželenih kategorij prebivalstva iz okrilja rajha, niso bili prisotni samo v njihovi zakonodaji, temveč tudi pri vseh dejanskih posegih. To je privedlo v okviru dogajanj druge svetovne vojne potem tudi do posledic, ki so vsem dobro znane. Tako vidimo, da sta bila v njihovih imperialističnih težnjah in posegih že od vsega začetka prisotni predvsem dve okoliščini, namreč prostorska (gospodarsko-politična) in narodnostna (rasno-politična). Tako točke strankinega programa kot tudi Hitlerjeve koncepcije so postale resničnost. Hitler se je v veliki meri vseskozi, če izvzamemo taktiziranje in večja ali manjša odstopanja, držal svojega programa, kolikor ni razvoj dogajanj v drugi svetovni vojni preprečeval in končno tudi onemogočil uresničitev njegovih načrtov.

S tem, da je Hitler 14. aprila 1941 imenoval za zasedeni področji Spodnje Štajerske in Gorenjske oba šefa civilne uprave, je namenil tem področjem isto obliko upravljanja kot že prej Luksemburgu, Alzaciji in Loreni. Razlika je bila pač v tem, da je računal pri prvih dveh na skorajšnjo formalno državno-pravno priključitev oziroma vključitev v upravne enote obeh sosednjih gauov, medtem ko je v Luksemburgu, Alzaciji in Loreni računal na daljše delovanje šefov civilne uprave.

Prav gotovo nas pri okupaciji omenjenih treh področij v primerjavi s Spodnjo Štajersko in Gorenjsko zanima predvsem vprašanje, zakaj ni tudi njihove formalne državnopravne priključitve, kljub temu da na teh treh področjih ne zasledimo narodnoosvobodilnega gibanja in, da so prebivalci teh področij v mnogo večji meri obvladali nemški jezik v primerjavi z Gorenjci in Štajerci, tudi v času, ko je bila formalna priključitev Spodnje Štajerske in Gorenjske najbližja kot tudi kasneje, niti ni poskušal izvesti.

Po mnenju enega od sodelavcev Nemškega znanstvenega inštituta za inozemstvo v tretjem rajhu bo treba tudi ta tri področja kljub temu, da še niso bila formalno vključena v rajh, prišteti v sklop notranjdržavnega jedra velikonemškega rajha. Po upravni praksi vsa tri področja že od vsega začetka niso bila v tehničnem smislu glede na določila haaske konvencije obravnavana kot zasedena področja. Kajti prav upravna praksa je v vedno večji meri delovala in prešla v stadij, kot da bi šlo za rajhu vključujoča področja. To se je v veliki meri pokazalo prav v primeru Luksemburga, katerega vlada je to deželo zapustila, s čimer je ustava Luksemburga postala neveljavna in so bile s tem dane vse okoliščine takojšnjega pravnega izenačevanja. Vzrok za zadržujoči tempo vključevanja pri Alzaciji in Loreni v primerjavi z napredovanim pravnim izenačevanjem v primeru Luksemburga vidi predvsem v diplomatsko-mednarodnopravnih stališčih. Alzacija in Lorena sta namreč pripadali državi, s katero je Nemčija sklenila pogodbo o premirju, ki je predvidevala v členu 24 sklenitev mirovne pogodbe. Tako bi dokončna formalna državnopravna in mednarodnopravna priključitev obeh dežel bila lahko izvedena le v okviru te pogodbe. Kot poudarja, pa upravno vodstvo ni puščalo dvoma o tem, kakšen bo značaj dokončne odločitve. Praktični posegi v ponovni izgradnji ter politična in social-reorganizacija so, ne oziraje se na to, potekali čisto po nemškem vzoru.¹

Usodo, ki jo je Hitler namenil Spodnji Štajerski in Gorenjski, to je popolno priključitev, slovenskemu življu teh področij pa raznaroditev oziroma ponemčenje, je v svojem ukazu obema šefoma civilne uprave na kratko strnil v besedah: »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!« Naloga obeh šefov civilne uprave kot tudi vseh organov, ki so delovali v njunem okviru, je bila zelo nedvoumna. To še toliko bolj, ker so se nacisti na priključitev Spodnje Štajerske in Gorenjske že dalj časa pripravljali. Tako ni bil vnaprej določen samo program bodočega raznarodovalno političnega dela, temveč v grobem predvidena tudi upravna razdelitev teh področij. Da bi si čimprej ustvarili zelene predhodne razmere, ki so bile nujne za izvedbo nameravane priključitve, so se tudi v primeru Spodnje Štajerske in Gorenjske poslužili tako imenovane »ponovne izgradnje«. Ta naj bi potekala predvsem v dveh smereh, in sicer v pogledu državno in upravno pravnega izenačevanja z že obstoječim pravnim sistemom, ki je bil v veljavi v obeh sosednjih državnih gauih Štajerski in Koroški, v kate-
tere so nameravali obe področji oblikovno vključiti, kot tudi v pogledu čimprejšnje formalne narodnostne izenačitve oziroma vključitve.²

¹ Wilhelm G. Grewe, Die völkerrechtlichen Grundlagen der Stellung des Reiches in Europa. Jahrbuch der Weltpolitik 1942. Deutscher Auslandswissenschaftliches Institut, Berlin 1942, str. 94—96 (navajam Grewe).

² Dopis Lotharja Webra 23. VI. 1941, Podružnica državnega propagandnega urada za Koroško (Reichspropagandaamt Kärnten, Zweigstelle Veldes — Radmannsdorf). F 1003 v arhivu IZDG (navajam: RPA, F 1003). — Zapisnik štabnih razgovorov 10. VIII. 1942, povojni prepisi — original v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru (MNOM) (citiram: Štabni razgovori). — Marburger Zeitung, 29. IV. 1941, 10.—11. IV. 1943.

V primeru področij pod šefi civilnih uprav, — ker so bila ta področno pre-majhna in tako niso imeli možnosti za formiranje novih samostojnih upravnih enot, katerega cilj so videli v formiranju političnih gauov — reichsgauov in s tem tudi ne možnosti za poznejšo »ponovno izgradnjo« kot v primeru priključenega vzhodnega področja, niti možnosti za takojšnjo priključitev kot v primeru področij Eupen, Malmédy in Moresneta, kjer so v začetku podobno kot v priključenem vzhodnem področju ostala poleg na novo vpeljanih določil rajhovskega prava v veljavi tudi nekatera določila dotedanjega prava in kjer so imeli možnost za vzpostavitev pred prvo svetovno vojno že obstoječih upravno teritorialnih oblik, — so morali preiti iz taktike poznejše »ponovne izgradnje« v novo taktiko poprejšnje »ponovne izgradnje«, to je dežele še pred formalno priključitvijo v veliko večji meri državno in upravno pravno izenačiti.³

Nacisti so se že od vsega začetka zavedali, da bo tudi potem, ko bi bila formalna priključitev Spodnje Štajerske in Gorenjske že izvedena, ostalo dokončno nerešenih še mnogo vprašanj v zvezi z državno in upravno pravno izgradnjo, predvsem pa glede narodnostne vključitve prebivalcev teh področij. Tako so se glede zadnjega zavedali, da bo taka rešitev mogoča šele z nekajletno izgradnjo ali pa celo šele po nekaj generacijah.⁴

Za čimprejšnjo in čim uspešnejšo narodnostno izgradnjo so nacisti ustanovili dve raznarodovalni organizaciji: Štajersko domovinsko zvezo na Spodnjem Štajerskem in po njenem vzoru Koroško ljudsko zvezo na Gorenjskem kot načiči NSDAP z nalogo voditi ljudi. Njun neposredni učinek delovanja naj bi bilo čimprejšnje ponemčenje oziroma aktivna vključitev prebivalcev Spodnje Štajerske in Gorenjske v nemško nacionalno in politično skupnost.⁵

Enako kot v priključenem vzhodnem področju Alzaciji in Loreni so se nacisti tudi v primeru Spodnje Štajerske in Gorenjske pri svojih raznarodovalno ponemčevalnih posegih poslužili na eni strani izselitveno — naselitvenih posegov, na drugi strani pa prešli k urejevanju državljanjskih vprašanj. Oboje naj bi služilo čimprejšnji asimilaciji, ponemčenju ali izključitvi, hkrati pa prvo ne izključuje drugega in obratno. V okviru tega pa je bila prej omenjenima raznarodovalnima organizacijama SH in KVB predvidena zelo velika vloga.⁶

Prav od uspešnosti predhodnih izselitveno — naselitvenih posegov, to je izselitve vseh narodno zavednih slovenskih sil, tako aktivnih nasprotnikov predvsem inteligence kot tudi vseh, ki so se po letu 1914 naselili na teh področ-

³ Pfundner-Neubert, Das neue Deutsche Reichsrecht, Neudruck — Ausgabe I (Zbirka pred in med vojno izdanih zakonskih določil nemškega prava) (navajam: Pfundner-Neubert, Reichsrecht I). — Walter Scheerbaecht, Staatsrecht. Die Bücher der Verwaltung, zvezek 1, Berlin 1942, stran 43 (navajam: Scheerbaecht). Jobst von Schönfeldt, Die allgemeine und innere Verwaltung. Die Bücher der Verwaltung, 5, Berlin 1942, str. 26—27 (navajam: Schönfeldt).

⁴ Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, 1941, 2 (navajam: Befehlsblatt). — Dokumentacija — xerox kopije dokumentov (1941—1942) iz fonda REM, ki jih je poslal dokumentacijski arhiv avstrijskega odpora z Dunaja v letu 1967 IZDG (navajam: Dokumentacija — Dunaj).

⁵ Glej op. 4. — Uradni list šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko (Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark), št. 9 — 10. V. 1941 (citiram: VAZSt). — Uradni list šefa civilne uprave za zasedena področja Koroške in Kranjske (Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains), odredba št. 30 — 24. V. 1941 (navajam VAZK). — Mitteilungsblatt des Kärnter Volksbundes, I, 1941 (navajam: Mitteilungsblatt). — Franjo Baš, Slovenski Nemci 1918—1945, Maribor 1946; elaborat s priložnimi prepisi dokumentov, dokument št. 147b (navajam: Baš).

⁶ Der Menscheneinsatz — Zbirka Himmlerjevih odredb, smernic in navodil, izdal I. glavni oddelek državnega komisarja za utrjevanje nemštva, Berlin, I, zvezek — 1940, II, zvezek — 1941 (navajam: Menscheneinsatz). — Henry Picker, Hitlers Tischgespräche in Führerhauptquartier 1941—1942. Universität Freiburg, Bonn 1951. — Martin Broszat Nationalsozialistische Polenpolitik 1939—1945, Stuttgart 1961.

jih (I. in II. val) ter izselitvijo južnega obmejnega pasu (III. val) ter s hkratno naselitvijo tako izpraznjenega področja z Nemci oziroma pripadniki nemških narodnostnih manjšin so nacisti pričakovali največ uspehov. S slednjim so si skušali ustvariti nemški obmejni ščit navzven, ki bi obenem s strnjenim nemškim naselitvenim prostorom na severu zajezil in obkrožal otok slovenskega življa navznoter. S tem naj bi bile ustvarjene oziroma zagotovljene osnovne okoliščine za nadaljnje uspešnejše raznarodovanje in ponemčenje. Naloga obeh raznarodovalnih organizacij naj bi potem bila tako grobo prečiščen slovenski živelj s podrobnejšo selekcijo (klasifikacija — stopnja članstva) čimprej vključiti oziroma pozneje izključiti iz nemške narodnopolitične skupnosti.⁷

Pri tem je zanimivo, da so se enakih smernic, ki so jih imeli nacisti v veliko večji meri izdelane za Spodnjo Štajersko glede na temeljitejše predhodne priprave, poslužili tudi na Gorenjskem.

Zelo pomembno je namreč dejstvo, da sta bila oba šefa civilne uprave obenem tudi pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Tako lahko tudi razumemo, od kod tako velike pristojnosti obeh šefov civilnih uprav, ki iz same njune upravne funkcije kot vodij prehodnih zunanjih uprav ne bi mogle izhajati. Oba namreč nista bila soodgovorna samo za vse izselitveno-naselitvene posege, temveč sta imela tudi izključne pristojnosti pri urejevanju državljskih vprašanj na obeh področjih.⁸

Glede na že prej povedano bi se poznejše oziroma dokončne izgradnje poslužili šele po opravljeni formalni priključitvi. Ker nameravane formalne državnopravne priključitve Spodnje Štajerske in Gorenjske konec leta 1941 oziroma v začetku leta 1942 ni bilo, so se začeli posluževati kompromisa. To, da so se poslužili predčasnega uvajanja zakonskih določil rajhovskega prava, kljub temu da Spodnja Štajerska in Gorenjska oblikovno še nista bili izenačeni oziroma vključeni v nemški rajh, je privedlo tudi ti dve področji, enako kot Luksemburg in v določeni meri tudi Alzacijo in Loreno v pogledu pravnega odnosa nasproti že priključenim področjem notranjemu rajhu, v neko vrsto kompromisne, delno izvedene državno pravne vključitve, to je v rajhovsko pravno vključitev. S tem so si skušali ustvariti tudi večje možnosti v reševanju vprašanj dokončne državne in upravnopravne ter narodnostne vključitve, kar naj bi privedlo tudi v dokončno oblikovno vključitev, to je k ukinitvi uradov šefov civilnih uprav.⁹

Zaradi boljšega razumevanja nadaljnjih izvajanj kot tudi zaradi osvetlitve že navedenega si na tem mestu oglejmo, sicer v zelo strnjeni obliki, nekatera vprašanja v zvezi z nastajanjem velikonemškega rajha oziroma postopne preureditve velikeevropskega prostora tudi iz povsem juridično teoretskega stališča, kot je to razvidno iz mnenj in izvajanj nekaterih juristov in teoretikov tretjega rajha.

Glede na tezo, da je velika Nemčija skupno s fašistično Italijo postala stvaritelj in varuh novega evropskega reda, kar naj bi se še posebno jasno pokazalo v trojnem paktu, naj bi tudi dotedanji pojem suverenosti začel izgubljati

⁷ Helmut Carstanjen, Die Untersteiermark ein deutsches Grenzland; Müller Scholtes, poročilo 30. V. 1941, arhiv IZDG. — Gradivo okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze Celje, arhiv IZDG. — Dokumentacija — Dunaj. — Baš, št. dok. 175 b.

⁸ Glej op. 62. — Matth. Lichter, Das Staatsangehörigkeitsrecht im Grossdeutschen Reich, Berlin 1943, str. 135—144, 170, 181 (navajam: Lichter).

⁹ Štabni razgovori 1942—1943. — VAZSt, 1942—1945. — VAZK 1942—1945. — Grewe, str. 94—96. — Pfundtner-Neubert, Reichsrecht, I.

svoj pomen. V povezavi z zgornjim so si skušali ustvariti tudi nekatere povsem nove pojme tako glede mednarodnopravnih kot državnopravnih terminov in meril.¹⁰

Za nas so zanimive predvsem razlage, ki prištevajo področja pod šefi civilnih uprav (v primerjavi z že priključenimi področji glede na še nezaključen proces nastajanja velikonemškega rajha oziroma postopne preureditve veliko evropskega prostora — vodstvenega prostora Nemčije) sprva, v primeru prvih področij pod šefi civilnih uprav, v okvir zunanjega rajha, kasneje pa predvidoma že bolj k notranjemu državnemu jedru rajha, tovrstno upravo pa kot prehodno zunanjo upravo med zunanje uprave rajha.¹¹

Razmejitve med že priključenimi, deloma priključenimi in nepriključenimi področji pa naj bi še ne bila dokončna. Kot je razvidno iz njihovih izvajanj, naj bi predstavljale prav prehodne oblike uprav šefov civilnih uprav oziroma postopno uvajanje zakonskih določil nemškega prava na teh področjih, s čimer naj bi bila dokumentirana pripadnost teh področij k rajhu, element, ki je kazal na značaj prihodnje odločitve. Možnosti za bodoči razvoj so videli poleg drugega tudi v nadaljevanju povezovanja še drugih tvorb na že obstoječo neenotno strukturo sestavnih delov ožjega rajha, prenosu nekaterih meril oziroma nekakšnem medsebojnem dograjevanju predpostavk notranjega in zunanjega rajha, obojestranskem preoblikovanju mednarodnega prava ter v elastičnosti vloge delovanja rajhovskih zunanjih uprav.¹²

Kljub temu, da o tem še niso imeli dokončno izdelanih stališč in pravnih meril, je ta njihova izvajanja razumeti, kajti slonela so prav na opazovanju takratnega stvarnega dogajanja. Tako je prišlo v praksi do določenih konkretnih pravnih posegov, ki so se v veliki meri ujemali s temi njihovimi izvajanji. To velja še posebno za urejevanje državljskih vprašanj, kajti prav na tem področju je bil razvoj pravnih vprašanj tako v državnem kot tudi mednarodnopravnem pogledu v polnem teku in se je tudi najbolj približal nacional-socialističnim ciljem.¹³

Glede na to, da predvideni izselitveno-naselitveni posegi na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem zaradi mnogih okoliščin in problemov niso potekali tako, kot je bilo predvideno (izvedeni so bili sicer vsi trije izselitveni vali na Spodnjem Štajerskem in prvi val na Gorenjskem, toda v veliko manjšem obsegu od sprva predvidenega; poleg tega pa se je izselitev in naselitev savsko-obsotelskega pasu v precejšnji meri zavlekla),¹⁴ zato so nacisti skušali prav z urejevanjem državljskih vprašanj dobiti v roke instrument, ki bi jim poleg še nadaljnega narodnostnega prečiščevanja omogočal po politično psihološki

¹⁰ G. A. Walz, *Völkerrechtsordnung und Nationalsozialismus, Untersuchung zur Erneuerung des Völkerrechts*. München 1942 (navajam: Walz). — Carl Johnny — Oskar Radelberger. »Volk, Partei, Reich«. Berlin 1943, str. 252—256 (navajam: VPK). — Glej op. 12.

¹¹ Herbet Krüger, *Der Raum als Gestalter der Innen- und Aussenpolitik*, *Zeitschrift für völkische Verfassung und Verwaltung, Reich, Volksordnung, Lebensraum*, I, 1941, str. 151—163 (navajam: RVL). — Bodo Dennewitz *Verwaltung und Verwaltungsrecht*, Wien 1944, str. 56 (navajam: Dennewitz, VuV). — Dennewitz, *Staatsrecht*. Wien 1942. — Grewe, str. 94—96, 110. — Glej op. 12.

¹² RVL, I—V 1941—1943. — Waldemar Ernst, *Erlebnis und Gestaltung deutschen Grossraum-Verwaltung* (RVL, V, 1943, str. 275—282). — Walz, str. 105, 106, 130, 147, 151—158. — Scheerbarth, str. 43—49. — Grewe, str. 98, 110.

¹³ Wilhelm Struckart, *Staatsangehörigkeit und Reichsgestaltung* (RVL V, 1943, str. 69, 71, 87, 90, 91). — Lichter, uvod. — Pfundtner-Neubert, *Reichsrecht* (Ib — 10) 20. I. 1942.

¹⁴ Dokumentacija-Dunaj. — *Menscheneinsatz 1941*. — RPA, F 1003. — *Štabni razgovori 1941*. — *VAZSt 1941*. — France Škerl, *Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941*, *Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953*. — Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945*, Maribor 1968 (navajam: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*).

poti oziroma z zakonskim prisiljevanjem doseči večje sodelovanje oziroma aktivno vključitev prebivalcev Spodnje Štajerske in Gorenjske. Spričo vedno pomembnejše vloge NOB v aktivizaciji slovenskega narodnostnega osveščanja predvsem na Gorenjskem pa je bilo to zanje še toliko bolj neobhodno potrebno.¹⁵

Slednje so nacisti skušali doseči predvsem z delitvijo prebivalcev v tri državljanske kategorije. Pri tem naj poudarimo, da je bila pridobitev državljanstva odvisna od stopnje članstva v obeh raznarodovalnih organizacijah. Tako so dobili dokončni člani dokončno nemško državljanstvo, začasni člani pa državljanstvo na preklic, vsi drugi, to je nečlani, pa so ostali začasno ali dokončno zaščitenci. Pomembno je tudi dejstvo, da so imeli državljani na preklic začasno iste pravice in dolžnosti kot nemški državljani, zaščitenci pa samo iste dolžnosti, ne pa tudi istih pravic. Za njih je bila določena čisto posebna usoda. Do določene mere se je to zakonsko prisiljevanje posrečilo nacistom le na Spodnjem Štajerskem. Kakšen je bil položaj na Gorenjskem pa več kasneje.¹⁶

Tako je odredba o državljanstvu z dne 14. oktobra 1941, ki je izšla v državnem uradnem listu 24. oktobra 1941, takrat so v kratkem še pričakovali priključitev Spodnje Štajerske in Gorenjske, bilo prvo tako pravno določilo, ki so jo izdali za kako rajhu nepriključeno področje. Ker je potem priključitev izostala, si eden od prej omenjenih juristov razlaga to posebnost kratko malo s tem, da navaja datum 14. april 1941, to je datum pridobitve državljanstva, kot datum »ki velja kot dan ponovne združitve, ne da bi bilo za to lahko navedeno kako zakonsko določilo«.¹⁷

Kasneje je bilo nekaj odredb rajhovskega prava, ki so zadevale tudi področja pod šefi civilnih uprav oziroma so bile izdane celo samo za ta področja, objavljenih tudi v državnem uradnem listu oziroma uradnem listu notranjega ministrstva. Kljub temu pa so te stopale v teh področjih v veljavo šele z objavo v uradnih listih posameznih šefov civilnih uprav.¹⁸

Tako je bila po 1. februarju 1942 na Spodnjem Štajerskem in nekaj kasneje tudi na Gorenjskem vpeljana prek odredb oziroma objave v uradnih listih obeh šefov civilnih uprav vrsta rajhovsko pravnih določil sicer v določeni okrnjeni obliki. Te so privedle sprva Spodnjo Štajersko nato pa tudi Gorenjsko v nov bližji državno-pravni položaj nasproti ostalemu ožjemu rajhovskemu področju.¹⁹

Glede na tak kompromisen pravni položaj so potem tudi razumljiva izvajanja oziroma razlage juristov. Tako menijo, da področja pod šefi civilnih uprav loči od drugega rajhovskega področja to, ker državno pravno formalno

¹⁵ Dokumentacija-Dunaj. — Štabni razgovori 1941—1942. — Mitteilungsblatt, 3, 1941. — Marburger Zeitung, 29.—30. XI, 1941. — Scheerbarth, str. 81, 82.

¹⁶ Politični komisar — deželni svetnik okrožja: Kranj F 890; Radovljica F 1083; Celje — Dokumentacija namestnika političnega komisarja deželnega svetnika, F. 12 — skupina fondov uradov Štajerske domovinske zveze (arhiv IZDG). — Štabni razgovori 1942. — Glej op. 15. — Glej tudi Tone Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo. Prispevki I 1960, št. 2, str. 69—124 (navajam: Ferenc, Politične in državljanske kategorije).

¹⁷ Scheerbarth, stran 80.

¹⁸ Državni uradni list »Reichsgesetzblatt« (navajam: RGBI). — Uradni list notranjega ministrstva »Ministerialblatt des Reichs« und Preussischen Ministeriums des Innern« (navajam: MBlV).

¹⁹ VAZSt, 1942. — VAZK 1942. — Fond političnega komisarja — deželnega svetnika okrožja Celje.

in izrecno oziroma oblikovno še niso združena z nemškimi rajhom. To kompromisno stanje se odraža tudi v pravnih formulacijah posameznih zakonskih določil, ki so jih izdali za zasedeni področji Spodnje Štajerske in Gorenjske.²⁰

Poleg nekaterih drugih zakonskih določil, na primer nürnberških rasnih zakonov, so vpeljali na obeh področjih v letu 1942 predvsem določila, ki bi jim omogočala vpoklice Spodnještajercev in Gorenjcev v državno delovno in vojaško službo.²¹

Zato se je nacistom tudi toliko mudilo izdati izvršilno odredbo notranjega ministra k odredbi o državljanstvu. Ta je izšla šele potem, ko je bilo nacistom jasno, da na formalno državno pravno priključitev obeh področij še dalj časa ne bo računati. In sicer za Spodnjo Štajersko v celoti 10. februarja 1942, na Gorenjskem, kjer je bil položaj zaradi NOB in s tem v zvezi neuspehov KVB oziroma NSDAP, v katero je ta organizacija po 1. januarju 1942 vključena, za naciste dobesedno porazen, pa šele 19. junija 1942, ko so vsaj formalno rešili možnost raztegnitve tudi drugih členov izvršilne odredbe.²²

Izid te izvršilne odredbe je bil namreč za obe področji zelo velikega pomena tudi zaradi vprašanja zaščitencev oziroma ureditve njih posebnega pravnega položaja.

V možnosti vpoklicev v vojaško in državno delovno službo, za kar so jim dajala pravno podlago prej vpeljana zakonska določila, na Spodnjem Štajerskem pa tudi v vpoklicu zaščitencev v posebno delovno službo, so nacisti videli več koristi. Na eni strani bi si s tem pridobili potrebno živo silo, po drugi strani pa bi bila s tem odstranjena vrsta nemirnih elementov. To naj bi prispevalo k izboljšanju njihovega neugodnega političnega položaja, obenem pa tudi k čimprejšnji ponemčitvi oziroma vključitvi ali izključitvi posameznikov. Do delnega uresničevanja teh načrtov je prišlo zopet samo na Spodnjem Štajerskem, medtem ko je bilo na Gorenjskem to sprva le delno, kasneje pa skoraj povsem neizvedljivo. NOB je bil močnejši, namesto večje vključitve se je narodna zavest še v večji meri aktivizirala. Poleg tega pa so se kasneje naborniki, namesto da bi se odzvali vpoklicu, začeli v vedno večji meri vključevati v partizanske vrste.²³

Na tem mestu naj poudarim, da je bila Gorenjska za naciste že od vsega začetka velik problem in da se ta od Spodnje Štajerske, kjer so nacisti dosegli vsaj delne uspehe v ponovni izgradnji v prvih dveh letih okupacije, povsem razlikuje. Tako je imela na Spodnjem Štajerskem pri slednji precejšnjo vlogo ne samo Štajerska domovinska zveza, temveč tudi v njenem okviru delujoča polvojaška organizacija Wehrmannschaft. Medtem ko je vloga Koroške ljudske zveze kot tudi wehrmannschaftha na Gorenjskem pri izgradnji komaj omembe vredna.²⁴

²⁰ Prav tam. — Scheerbarth, stran 48. — Lichter, stran 145. — Schönfeldt, stran 27. — Grewe, stran 110.

²¹ VAZSt 1942. — VAZK 1942.

²² Glej op. 16. — Kärntner Zeitung, 19. XII. 1941. — Herbert Friedl, Oberkrain — Kärntens deutsches Markaufgabe (RVL, V, 1943, str. 264, 265). — Glej tudi Ferenc, Politične in državljanske kategorije).

²³ Stabni razgovori 1942. — Skupina fondov političnih komisarjev deželnih svetnikov Spodnje Štajerske in Gorenjske (arhiv IZDG).

²⁴ Glej op. 23. — Skupina fondov uradov Štajerske domovinske zveze. — Skupina fondov Wehrmannschaftha za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko (arhiv IZDG). — Tone Ferenc, Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, Ljubljana 1958.

Iz prej navedenega nam je sedaj jasno, da moramo pri nameravani priključitvi obeh področij razlikovati dve razvojni stopnji. V prvi so skušali nacisti obe področji priključiti oblikovno in pravno, to je izvesti izrecno in formalno priključitev obeh področij. Potem ko je ta izostala, pa so prešli oziroma so se začeli nagibati vedno bolj k rajhovsko pravni, to je kompromisni državno pravni priključitvi.

Oblikovna priključitev področij Spodnje Štajerske in Gorenjske bi bila mogoča šele tedaj, ko ne bi bila več potrebna posebna državno in upravno pravna konstrukcija obeh šefov civilnih uprav in bi upravljanje teh področij v celoti lahko prevzeli normalni organi javne uprave. Odredbe rajhovskega prava bi lahko potem tudi na teh področjih neposredno po objavi v državnem uradnem listu oziroma prek uradnih listov notranjega ministrstva in obeh državnih namestnikov stopale v veljavo. Celotni upravni aparat teh področij pa bi prišel v popolno podrejenost uradov državnih namestnikov v obeh državnih gauih, katerih državna namestnika sta bila po upravni liniji neposredno podrejena notranjemu ministrstvu za razliko od šefov civilnih uprav, ki so bili podrejeni neposredno Hitlerju.²⁵

Zakaj je izostala predvidena formalna priključitev Štajerske in Gorenjske k rajhu

Glede vprašanj, zakaj je formalna priključitev, predvidena sprva za 1. oktober oziroma 1. november 1941 in nato ponovno prestavljena na kasnejši datum, izostala, v okviru pričujočega sestavka podrobneje ne moremo razpravljati.

Zaradi pomembnosti vprašanja kot tudi zaradi boljšega razumevanja nadaljnjih izvajanj bom o tem skušal podati samo kratek analitičen povzetek. Dejstvo je, da je bil prav NOB oziroma OF sprva kot politična sila in kasneje tudi kot vojaška, predvsem pa s svojo vlogo v procesu aktivizacije slovenskega narodnostnega osveščanja sprva na Gorenjskem in kasneje tudi na Spodnjem Štajerskem, v povezavi s celotnim razvojem dogajanj druge svetovne vojne, odločujoč, da do državno in upravno pravne izenačitve naših področij, da o narodnostni vključitvi ne govorimo, ni moglo priti.

Prav to dejstvo je bilo, gledano v celoti, sprva eden od okoliščin ovire in to predvsem na Gorenjskem, kasneje pa glavni vzrok, da je izostala tudi nameravana formalna in izrecna državno pravna priključitev obeh področij.

Medtem ko so bili problemi, do katerih je prišlo na področju zakonske tehnike, neposreden vzrok, da je bila sprva za 1. oktober in nato za 1. november 1941 predvidena priključitev ponovno prestavljena na kasnejši datum, je za v začetku 1942 predvideno priključitev prej navedeno neposreden vzrok, da so to ponovno prestavili na kasnejši datum oziroma glavni vzrok, da je v nadaljnjem izostala.

Seveda pa vloge NOB v smislu vzrokov ni gledati vseskozi kot vojaške sile.

²⁵ Brošura »Ansprache des Herrn Reichsministers Dr. Frick bei der Einführung des Reichstatthalters Dr. Friedrich Rainer in Klagenfurt am 16. XII. 1941«, Klagenfurt 1942 (navajam: Brošura — Frick).

Nacisti so, ne samo konec leta 1941 in v začetku 1942, temveč vsaj še v naslednjih mesecih tega leta še vedno upali, da jim bo v prihodnjem še uspelo izvesti tudi oblikovno vključitev, NOB pa z vojaško policijskimi ukrepi kot tudi še z drugimi metodami in posegi onemogočiti nadaljnje delovanje.²⁶

Eno so bile njihove želje, drugo je pokazal nadaljnji potek dogajanj oziroma razvoj.

Poleg tega, da so se dobro zavedali, da je uspeh predvidenih raznarodovalno ponemčevalnih načrtov odvisen prav od uničenja NOB in s tem njegovega vpliva v procesu aktivizacije slovenskega narodnostnega osveščanja, kar je še v večji meri krepilo mižnjo do okupatorja, so se zavedali tudi, da je takemu stanju vzrok že samo dejstvo, da na teh področjih žive Slovenci, ne Nemci, ki jih bo potrebno šele pridobiti oziroma prevzgojiti v nemško-germanskem duhu.²⁷

Glede na njihovo tezo, da obstoji na Spodnjem Štajerskem nekak srednji sloj »windischerjev«, pri katerem so, če izvzamemo »volksdeutscherje«, ki jih je bilo za razliko od Gorenjske veliko večje število, le upali s svojo demogogijo in z nekaterimi gospodarskimi olajšavami doseči določen uspeh, so si tak podoben sloj nameravali umetno ustvariti tudi na Gorenjskem. To še toliko bolj, ker so prav v tem videli vzrok, da je Koroška ljudska zveza za razliko od Štajerske domovinske zveze postala namesto zelene raznarodovalne organizacije pravzaprav nova organizacija Slovencev.²⁸

Za takšno počasno prevzgojo se je nasprotno od drugih, ki so se zavzemali za radikalnejše posege, zavzemal predvsem major Maier-Kaibitsch.²⁹

Nadalje so se tudi zavedali, da je porastu NOB vzrok predvsem vpliv iz Ljubljanske pokrajine, kjer je bilo jedro tega gibanja. Na to je po njihovem vplivala predvsem politika Italijanov, ki so obljubili Slovincem avtonomijo in s tem omogočili, da so se ideje slovenstva prenašale na obe zasedeni področji, predvsem na Gorenjsko. Ta je bila ne samo pred zasedbo, temveč tudi že pred prvo svetovno vojno kot sestavni del Kranjske gospodarsko in politično usmerjena predvsem na Ljubljano. Poleg tega so v tem videli tudi določene tendence italijanske politike, češ da dopuščajo tako stanje, ker težijo po raztegnitvi svojih meja višje proti Karavankam.³⁰

Temu primerno so se potem v letu 1942 trudili na eni strani utrditi in hermetično zapreti mejo med Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino, po drugi strani pa intenzivirati vprašanja v zvezi z ustanovitvijo posebnega raziskovalnega inštituta, ki naj bi s svojim delovanjem, skupno s še nekaterimi izselitveno-naselitvenimi posegi predvsem v južnem pasu, prispeval k že prej omenjenim ciljem prevzgoje oziroma ponemčitve.³¹

Zaradi neizvedenih sprva planiranih izselitveno-naselitvenih posegov v letu 1941, ki so sovpadali v veliki meri z razpoloženjem Gorenjcev, nadalje neizdelanih konceptov glede nadaljevanja teh posegov v zvezi z deljenimi mnenji v raznarodovalno ponemčevalnem delu, kot tudi neuspehov KVB, ter zaradi

²⁶ Glej op. 33.

²⁷ Dokumentacija-Dunaj. — RPA, F 1002, 1003. — Skupina fondov uradov Štajerske domovinske zveze. — Primerjaj Metod Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953, stran 758 (navajam: Mikuž).

²⁸ Dokumentacija — Dunaj.

²⁹ Prav tam. — RPA, F 1003.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam. — Politični komisar — deželni svetnik okrožja Radovljica, F 1060.

prestižnih vprašanj odgovornih nacističnih vodij šefa civilne uprave Kutsche-re in vodja KVB Schicka, je prišlo na Gorenjskem do stanja, ki je zahtevalo takojšnjo rešitev. Kot smo že omenili, je nameravana priključitev 1. oktobra oziroma 1. novembra 1941 izostala. Zakaj, o tem več kasneje. Enega od glavnih predpogojev za nadaljnje uspešnejše delo vidijo predvsem v zamenjavi vodstva in določenem preobratu dotedanje raznarodovalno ponemčevalne taktike.³² Tako so v tem času z velikim upanjem pričakovali tudi predvideno priklju-čitev, ki naj bi bila izvedena nekako v začetku januarja 1942. Kljub temu, da je bil Rainer potem imenovan za državnega namestnika Koroške in šefa civilne uprave Slovenske Koroške in Gorenjske, Kutsche-ra in Schick sta zaradi svojih neuspehov končno le morala zapustiti svoje položaje, pa so bili nacisti potem, ko je prišlo do decembrske vstaje, prisiljeni za v začetku januarja 1942 nameravano priključitev ponovno prestaviti, tokrat za nedoločen čas. Koncem januarja 1942 je bil Rainer pri Hitlerju, kjer sta potem poleg vprašanj ustanovitve prej omenjenega raziskovalnega inštituta in delu tega inštituta, to kaže kakšen pomen in nujnost so nacisti posvečali njegovi ustanovitvi in de-lovanju, govorila verjetno tudi o vprašanju priključitve. Po tem datumu se začno vedno bolj nagibati h kompromisni samo delni državno pravni priklju-čitvi, kar je bilo glede na vrsto oviralnih okoliščin povsem razumljivo. Po drugi strani pa so si skušali, to je razvidno iz vseh pravnih formulacij v tem času izdanih zakonskih določil, še vedno pustiti odprto možnost za izvedbo nameravane oblikovne in izrecne državno pravne priključitve³³

Glede na to, da so se zavedali, da sta narodno zavest na Gorenjskem akti-virala prav NOB oziroma OF, kot tudi zaradi izselitvenih posegov, kar je hkra-ti podkrepilo mržnjo do okupatorja, v tej smeri so reagirali že po dogodkih v juliju in avgustu 1941 — so začasno ustavili nadaljnje izseljevanje. Proti NOB pa so ukrenili vse, da bi ta pojav v nadaljnjem povsem onemogočili; tako je postalo prav to tudi v nadaljnjem vodilni moto njihovega delovanja. Na eni strani so skušali s svojo propagando pomiriti in si pridobiti slovenskega člo-veka k sodelovanju, na drugi strani pa z ostrimi ukrepi proti NOB kot tudi z nadaljnjimi izselitvenimi posegi z namenom in pod pretvezo kazenskih povra-čilnih ukrepov proti NOB izriniti z zemlje čim večje število slovenskih družin in na tako izpraznjena posestva še med vojno naseliti čim večje število Nem-cev.³⁴

Kljub temu, da so videli prav v tem možnost hitrejša ponemčitve, pa so naleteli na velike težave. Naj omenimo samo probleme v zvezi z naselitvijo, do katerih je prišlo zaradi majhnih posesti, neugodnih tal, težkoč pri vprašanju finančnih olajšav za naseljence, predvsem pa zaradi NOB.³⁵

Sedaj si na kratko oglejmo, zakaj je izostala sprva za 1. oktober in nato za 1. november 1941 predvidena priključitev.

Z nameravano formalno priključitvijo, za katero so bili v septembru 1941 pripravljene tudi že nekateri pravni osnutki, tako tudi osnutek Hitlerjevega ukaza, naj bi bilo vpeljana na obeh področjih 1. oktobra tudi nemško pravo in

³² Op. 23. — Stabni razgovori 1941.

³³ Op. 29. — Stabni razgovori 1942. — *Kärntner Zeitung*, 17. XII. 1941. — *MBliV*, str. 353, 10. II. 1942.

³⁴ Op. 29. — Politični komisar — deželni svetnik okrožja Kamnik, F 829, 1130. — Brošura — Frick.

³⁵ Prav tam.

to v obliki, kot je bilo to v tem času že vpeljano oziroma v veljavi v obeh sosednjih deželah Štajerski in Koroški, katerima so nameravali obe področji oblikovno priključiti.³⁶

Posebna državno in upravno pravna struktura obeh okupacijskih uprav šefov civilne uprave bi bila s tem ukinjena.

Glede na še nujne raznarodovalno ponemčevalne posege na obeh področjih, predvsem na Gorenjskem, in s tem v zvezi glede na še nameravane izselitveno-naselitvene posege, ti so na Gorenjskem začasno izostali predvsem zaradi dogodkov v juliju in avgustu 1941, na vprašanja prenosa posesti iz slovenskih rok v nemške, so si nacisti trudili najti take formulacije zakonskih določil, da kljub formalni priključitvi in uvedbi nemškega prava ne bi bistveno okrnili dotodanjih pristojnosti obeh pooblaščenecv državnega komisarja za utrjevanje nemštva.

Temu primerno je bil formuliran tudi 2. odstavek 3. člena v osnutku Hitlerjevega odloka glede uvedbe prava na zasedenih področjih slovenske Koroške in Gorenjske, ki je bil v mesecu septembru 1941 poslan v mnenje uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu. Le-ta je določal, da ostanejo vsi ukrepi za utrditev nemštva od uvedbe ostalega prava nedotakljivi. Ob pismeni izmenjavi mnenj glede teh nedotakljivosti je potem notranji minister pojasnil, da se lahko pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva na podlagi tajnega Hitlerjevega odloka iz leta 1939 loti vseh ukrepov, kateri so za utrjevanje nemštva potrebni, četudi ti v zakonih in odredbah koroškega gava niso predvideni ali celo tem nasprotujejo in da bo izrecno samo od pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva določeno, kateri posegi za utrjevanje nemštva so potrebni.³⁷

Enake pristojnosti je imel seveda tudi pooblaščenec na Spodnjem Štajerskem.

Prav to dejstvo v povezavi s še nujnimi posegi na obeh področjih se je potem pokazalo pri pripravah za priključitev kot eden glavnih, če ne celo bistveni problem na področjih zakonske tehnike. To potrjuje tudi podatek, ki ga povzemam iz knjige dr. Toneta Ferenca (str. 689), Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, to je enega temeljnih in zelo pomembnih del za razumevanje in osvetlitev ne samo te problematike, temveč tudi drugih vprašanj nacistične okupacijske politike na zasedenih področjih Spodnje Štajerske in Gorenjske. Na tem mestu najdemo namreč navedeno »da so v septembru 1941 v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu sestavili osnutek 'odredbe o preureditvi'. Odredba bi naj določala, da je mogoče nekatere predele, ki jih določi državni komisar za utrjevanje nemštva, ne glede na obstoječe pravne predpise povsem preurediti z namenom, da bi na njih utrdili nemštvo... Skratka — državni komisar za utrjevanje nemštva bi lahko v vsej Gorenjski ali na posameznih območjih odstranil slovensko prebivalstvo, naselil nemško in popolnoma preuredil pokrajino, kakor je to delal na Poljskem in v tako imenovanem naselitvenem območju ob Savi in Sotli. Napisali so tudi že izvršilne predpise in celo svoje pripombe k temu osnutku. Osnutek 'odredbe o preureditvi' so poslali tudi uradu državnega

³⁶ Politični komisar — deželni svetnik okrožja: Kamnik, F 829; Radovljica, F 1060, 1082; Celje. — Dokumentacija namestnika političnega komisarja — deželnega svetnika F 11, 12. — RPA, F 1003. — Primerjaj Mikuz, str. 761, 762.

³⁷ Politični komisar — deželni svetnik okrožja Kamnik, F 829 in Radovljice, F 1060.

komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, kjer ga je dr. Stier 24. oktobra 1941 poslal II. glavnemu oddelku z naslednjim dopisom... To, da so ga poslali meni, je v zvezi s konferenco na Bledu, na kateri sem opozoril na potrebo, da Gorenjce z agrarno političnimi in drugimi preureditvenimi ukrepi izrinemo iz dežele, na njihova mesta pa namestimo Nemce iz rajha. Ta ukrep bo potreben tako v Južni Koroški kakor tudi na Štajerskem, da bi tam okrepili nemštvo...»

Kot smo že omenili, je bil glavni problem zopet Gorenjska. Ker na Gorenjskem Kutschera do takrat te svoje funkcije oziroma pristojnosti kot pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva še ni legaliziral, v imenu šefa civilne uprave je sicer izdal podobno kot Uiberreither dve odredbi o zaplembi imetja državi sovražnih elementov aprila in maja 1941, vendar so bile manj precizirane, se je s priključitvijo pojavilo vprašanje legaliziranja teh pristojnosti pooblaščenca za Gorenjsko.³⁸

Glede na to, da je bilo vprašanje legaliziranja pristojnosti pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva tesno povezano z delovanjem oziroma postopki sodišč in drugih organov, je potem tudi razumljivo, zakaj so dvakrat spremenili svoje formulacije glede uvedbe prava na Gorenjskem: Pravo se naj s priključitvijo vpelje na obeh področjih hkrati 1. oktobra 1941, nato — pravo se naj vpelje s priključitvijo samo v Spodnji Štajerski, na Gorenjskem kasneje, in na to zopet, pravo se naj vpelje na obeh področjih hkrati 1. novembra 1941. To nihanje glede uvedbe prava na Gorenjskem je razvidno tudi iz uradnega lista šefa civilne uprave za Gorenjsko.³⁹

Na Spodnjem Štajerskem je bil položaj drugačen, jasnejši. Tako naj bi poleg nekaterih drugih odredb šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem ostale po priključitvi v veljavi tudi vse tri odredbe, ki jih je šef civilne uprave izdal v svojstvu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva aprila in maja 1941.

Kako velik pomen so pripisovali rešitvi prav tega pravnega vprašanja, nam dokazuje tudi to, da so že v mesecu septembru 1941 rešili za Spodnjo Štajersko tudi vprašanje uskladitve vseh treh Uiberreitherjevih odredb glede utrjevanja nemštva s Hitlerjevo odredbo o zaplembi imetja rajhu sovražnih elementov z dne 2. maja 1941, ki naj bi s priključitvijo stopila v veljavo tudi na obeh zasedenih področjih.⁴⁰

Med razčiščevanjem teh vprašanj se je potem izkristaliziralo mnenje, da bo moral tudi šef civilne uprave oziroma pooblaščenec za Gorenjsko predhodno izdati v svojem uradnem listu, podobno kot je to storil že aprila in maja 1941 šef civilne uprave oziroma pooblaščenec za Spodnjo Štajersko, odredbo, v kateri bi bile legalizirane prej navedene izrecne pristojnosti. Le-te je pojasnil notranji minister. Zakonsko pa naj bi bili tudi orisani vsaj najvažnejši posamezni posegi.⁴¹

Praktična nujnost izdaje take odredbe je bila predvsem v tem, ker tajni Hitlerjev odlok iz leta 1939, na osnovi katerega je imel pooblaščenec tako velike pristojnosti, še ni bil objavljen v nobenem zakonu in tako tudi sodišča in organi o njem niso imeli pojma. Predložitev tega odloka bi prvič nasprotovala

³⁸ VAZK 1941. — VAZSt 1941.

³⁹ Glej op. 36. — VAZK IX, X 1941. — Primerjaj Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem decembra 1941 in januarja 1942, TV 15, 1968, št. 38.

⁴⁰ Arhiv IZDG, F 765.

⁴¹ Glej op. 37.

tajnosti, drugič pa ne bi mogla razveljaviti postopkov sodišč in drugih organov. Šele objava v državnem uradnem listu bi lahko vplivala na njihove uradne postopke. Glede na to, da bi to čisto splošno besedilo Hitlerjevega odloka lahko v tisočih različnih primerih v praksi naletelo na prav toliko pojasnjevalnih težav ali pa celo do nesmiselnih odločitev, so videli v predhodni objavi take odredbe v uradnem listu šefa civilne uprave edino možno pot, da te posege in pristojnosti pravočasno legalizirajo in podrobneje orišejo.⁴²

Ker bi posle pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva prevzel po priključitvi državni namestnik Koroške, je bilo poleg že prej omenjenega imenovanja Rainerja za šefa civilne uprave državnega namestnika in gauleiterja Koroške še toliko bolj nujno potrebno.⁴³

To pa niso bili edini problemi, ki so se, kot lahko sklepamo glede na določene povezave, kazali nacistom na področju zakonske tehnike.

Določene težave v zvezi z ukrepi, potrebnimi za utrjevanje nemštva in uskladitvijo teh ukrepov z uvedbo prava, je najti tudi pri vprašanju priključitve Spodnje Štajerske. Kajti tudi na tem področju so se kazale glede na še nujne raznarodovalno ponemčevalne posege in s tem izselitveno-naselitvene posege kot tudi glede vprašanj prenosa posesti iz slovenskih rok v nemške določene težave, pri katerih tudi prej omenjene tri odredbe ne bi povsem zadoštovale. Določene težave pa je iskati tudi zaradi zakasnitve izselitveno-naselitvenih posegov v obsotelsko-savskem pasu.⁴⁴

Vprašanje v zvezi z nujnostjo izida odredbe glede legaliziranja pristojnosti skupno z orisom posameznih, za utrjevanje nemštva nujnih ukrepov, kolikor so bili ti do tega časa že znani, se je pojavilo na Gorenjskem zopet v februarju 1942, potem ko je bilo nacistom jasno, da priključitev še dalj časa ne bo mogoča. Kljub temu pa so to izdali šele 17. maja 1942, v uradnem listu šefa civilne uprave pa objavili šele 8. junija 1942 in to v precej okrnjeni obliki glede na prvotni osnutek, ki je bil predložen deželnim svetnikom na Gorenjskem februarja 1942. V izdani odredbi so bile poudarjene v prvi vrsti samo izrecne pristojnosti, od orisa posameznih ukrepov pa ni ostalo skoraj ničesar.⁴⁵

Nadaljnje težave so se pokazale tudi pri formulaciji zakonskih določil odredbe glede podelitve državljanstva. Glavni vzrok za to je iskati predvsem v neuspeli vlogi in sploh vprašanju obstoja KVB. Tako je izšla ta odredba, čeprav so jo imeli že dalj časa v osnutku, šele 14. oktobra 1941, v državnem uradnem listu pa objavili 24. oktobra 1941. V uradnem listu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko so jo objavili 13. novembra 1941 in nato ponovno marca 1942 skupno z izvršilno odredbo notranjega ministra z dne 10. februarja 1942. Na Gorenjskem zaradi že prej omenjenih težav do 15. novembra 1941 razen nekaj primerov niso izstavili še nobene članske izkaznice KVB. Nacistom vprašanja državljanstva kljub Rainerjevi proklamaciji 27. septembra 1942 ni uspelo zadovoljivo rešiti vse do konca vojne. Vzrok je iskati prav v narodnoosvobodilnem boju. S tem v zvezi so obviseli v zraku oziroma so bili lahko samo delno izvedeni tudi vpoklici v vojaško in državno delovno službo. V letu 1944 so odpadli celo vpoklici v vojaško službo. Ker je bila od ureditve državljskih vprašanj oziroma zamenjave državljanstva odvisna tudi uvedba

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam in op. 33.

⁴⁴ Štabni razgovori 1941. — VAZSt 1941.

⁴⁵ Glej op. 36. — VAZK 1942.

vrste določil civilnega in materialnega prava, je potem k zakonsko tehničnim problemom ne samo v letu 1941, temveč tudi kasneje, povedano dovolj. Da so ta vprašanja obstajala, je razvidno že iz samih štabnih razgovorov, zelo pomembnega vira za razumevanje nacističnih okupacijskih in raznarodovalnih posegov na Spodnjem Štajerskem.⁴⁶

Če pritegnemo k tem vprašanjem še probleme, do katerih je prišlo pri opustitvi policijske meje, to so na Spodnjem Štajerskem ukinili šele 15. oktobra, na slovenskem Koroškem 10. novembra 1941, na Gorenjskem pa zaradi policijsko varnostnih razlogov (NOB, kot tudi zaradi izselitveno-naselitvenih posegov) šele 1. novembra 1942, je celotna slika toliko jasnejša.⁴⁷

Decembrska vstaja je, kot smo že omenili, pripomogla k iztrežitvi, skupno z drugimi oviralnimi okoliščinami pa vplivala, da so za v začetku 1942 predvideno priključitev odložili za nedoločen čas. Po Rainerjevem obisku pri Hitlerju konec januarja 1942 so se začeli vedno bolj nagibati k rajhovsko pravni, to je neke vrste kompromisni državno pravni vključitvi. Za leto 1943 je bilo tudi za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko predvideno enako financiranje kot za druga področja pod šefi civilnih uprav. Iz tega se vidi, da so se nacisti tudi za naši področji morali sprijazniti z daljšim delovanjem šefov civilnih uprav in se poslužiti enake priključevalne taktike kot v primeru Alzacije, Lorene in Luksemburga. Dokončno rešitev so tako pričakovali šele po končani vojni.⁴⁸

Kot smo že omenili, so na obeh področjih vpeljali vrsto zakonskih določil nemškega prava, kljub temu da je izrecna in formalna državno pravna priključitev izostala.

Zelo zanimivo je dejstvo, da je bila v letu 1943 v državnem uradnem listu izdana 12. odredba k rajhovskemu zakonu o državljanstvu (Reichsbürgergesetz), še zanimivejše pa je pojasnilo notranjega ministra iz leta 1944, ki ga je poslal šefoma civilne uprave, da je šteti tudi državljane na preklic za nemške narodne pripadnike.⁴⁹

Kratek oris poteka zasedbe ter postopnega razvoja v vzpostavljanju okupacijskih oblasti oziroma izgradnje uprave na obeh zasedenih področjih

Dne 6. aprila 1941 je prišlo do napada na Jugoslavijo: 8. aprila je nemška vojska vdrla v Maribor, 10. aprila v Zagreb, 12. in 13. aprila pa je že padel Beograd. Dne 11. aprila 1941 so Italijani zasedli Ljubljano.

Že 12. aprila, to je teden dni pred kapitulacijo jugoslovanske vojske (18. aprila 1941), je izdal Hitler navodilo za razkosanje Jugoslavije. Slovenija je bila razdeljena med Nemce, Italijane in Madžare. Po teh navodilih je pripadlo ozemlje bivše jugoslovanske Štajerske, podaljšano proti jugu za okoli 90 km

⁴⁶ Glej op. 28. — Rainerjeva proklamacija 27. IX. 1942 — letak. — Fondi orožniških ustanov Gorenjske (arhiv IZDG). — Skupina fondov političnih komisarjev — deželnih svetnikov Gorenjske, Spodnje Štajerske. — Kärntner Zeitung, 20. X. 1941. — Glej tudi Ferenc, Politične in državljanske kategorije.

⁴⁷ Politični komisar — deželni svetnik okrožja: Celje, Dokumentacija pol. kom. — deželnega svetnika, F 13; Radovljica, F 1081. — Štabni razgovori 1941.

⁴⁸ Pol. kom. — deželni svetnik okrožja: Celje, Dokumentacija namestnika pol. kom. — dež. svetnika, F 11, 12.

⁴⁹ RGB1, I, 1943, str. 268—271. — Politični komisar — deželni svetnik okrožja Celje (I Bev 1), F 58.

širokim in 10 do 15 km dolgim pasom, pod gau »Steiermark«, severni del Kranjske (z mejo na Savi na svojem najjužnejšem delu, vendar severno od Ljubljane) pa pod gau »Kärnten«, Prekmurje so v svojih historičnih mejah dobili Madžari, meja v Sloveniji med Nemčijo in Italijo pa naj bi bila določena naknadno.⁵⁰

Neposredno za vojaškimi enotami, ki so v jugovzhodni smeri pregazile Jugoslavijo, so vkorakale na področje Gorenjske in Spodnje Štajerske enote redarstvene policije in strankinih formacij SA, NSKK pod poveljstvom poveljnika redarstvene policije za alpske dežele (B. d. O. Alpenland), katerega urad je imel v tem času svoj sedež v Gradcu. Te enote so imele nalogo očistiti okupirano ozemlje sovražnih elementov ter vzpostaviti v deželi red in mir. Hkrati s temi enotami, katerih odhodna mesta, smer vkorakanja ter dohodna mesta so bila datumsko in časovno že vnaprej določena, so vkorakali na zasedeno področje tudi tako imenovani akcijski štabi (Einsatzstab).⁵¹

Takoj po prihodu teh sil na teritorije, že vnaprej določene, oziroma na dohodna mesta je prešla vojaška uprava v roke civilne uprave. Akcijskim štabom, na čelu katerih so bili politični komisarji, so bili dodeljeni orožniški okrožni vodje (Gendarmeriekreisführer), ki so bili v vsem podrejeni političnim komisarjem za določena uradna območja.⁵²

Iz tega je videti, da ni bil dodobra pripravljen samo vojaški udar na Jugoslavijo, temveč da je bil že vnaprej določen tudi potek zasedbe in to tako, da so organi civilne uprave oziroma aparat v zvezi z upravljanjem teh področij takoj lahko začeli delovati.

Dne 14. aprila 1941 je Hitler imenoval oba šefa civilne uprave: Franza Kutschero, namestnika gauleiterja Koroške, za šefa civilne uprave na področju Gorenjske in slovenske Koroške, in Sigfrieda Uiberreitherja, gauleiterja in državnega namestnika Štajerske, za šefa civilne uprave na področju Spodnje Štajerske.⁵³

Medtem ko je Uiberreither prevzel svoje posle takoj, je Kutschera prevzel le-te za Mežiško dolino 15. aprila 1941, na področju Gorenjske, ki so ga zasedli Italijani, pa šele 30. aprila 1941, potem ko so se le-ti po nemškem ukazu morali umakniti na desni breg Save. S tem je nastala razlika tritedenske časovne prednosti uprave šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem pred upravo šefa civilne uprave na Gorenjskem.⁵⁴

To časovno prednost delovanja šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem je potem tudi videti v vzpostavljanju okupacijskih upravnih organov. Medtem ko je Uiberreither že 14. aprila 1941 v prvi številki svojega uradnega lista objavil odredbo o vzpostavitvi uradov političnih komisarjev s sedeži v mestih bivših okrajnih glavarstev in v mestih Mariboru, Celju in Ptujju, se je to zgodilo na Gorenjskem malo kasneje. Tako je bilo področje Gorenjske in Mežiške doline po tej prvi upravni razdelitvi razdeljeno v šest upravnih enot — okrajev, katerim so načelovali enako kot na Spodnjem Štajerskem politični komisarji.

⁵⁰ Mikuž, stran 751.

⁵¹ Povelje št. 1 »BdO Alpenland«, 10. IV. 1941, orožniško okrožje Radovljica, F 17 (arhiv

⁵² Prav tam.

⁵³ a) 14. IV. 1941 je pravzaprav samo datum vzpostavitve obeh civilnih uprav (Reichsrecht, Neudruck-Ausgabe, Ib-10). —

b) Oba šefa civilne uprave je imenoval Hitler že prej, Uiberreitherja nekako konec marca ali začetek aprila 1941 (Marburger Zeitung, št. 96, 29. IV. 1941).

⁵⁴ VAZSt 14. IV. 1941. — RPA, F 1003. — Kärntner Zeitung, 2. V. 1941.

Časovna razlika med področjema se je kasneje še povečala glede upravne razdelitve zasedenih področij v deželna in mestna okrožja. Na Spodnjem Štajerskem se je to zgodilo 1. julija 1941, na Gorenjskem pa šele 1. avgusta 1941.⁵⁵

Pri vsem tem gre poudariti izjemo glede vzpostavljanja upravnih organov na področju slovenske Koroške. Ker je zasedeno področje slovenske Koroške in Gorenjske obsegalo dve teritorialno ločeni področji, je bila vzpostavitev neke centralne uprave za ti dve področji še posebno zaradi velike oddaljenosti zelo težko izvedljiva. Politična uprava je to rešila tako, da je šef civilne uprave za Koroško in Kranjsko, za Spodnji Dravograd in Mežiško dolino postavil svojega namestnika vladnega predsednika Pawlowskega za šefa (civilne) uprave. Le-ta je imel precejšnjo samostojnost. Tako je za to področje izdajal v vsem letu 1941 celo samostojen uradni list. Po prvi upravni razdelitvi je bil na tem področju obenem s petimi gorenjskimi okraji formiran okraj Dravograd, ki je obstajal do 20. januarja 1942. Po ukinitvi tega okraja so priključili Dravograd kot občino okrožju Wolfsberg, občine Črno, Mežico, Guštanj in Prevalje pa okrožju Velikovec.⁵⁶

Izenačitev te zunanje upravno oblikovne izgraditve sta dosegli Spodnja Štajerska in Gorenjska šele 1. februarja 1942, ko so na obeh področjih bili imenovani deželni svetniki, ki so zamenjali dotedanje politične komisarje. Pri tem gre poudariti, da gre predvsem za preimenovanje teh uradov, ne pa toliko za njihove organizacijsko funkcionalne spremembe, kajti nacisti so se med vsem tem časom glede na predvideno priključitev trudili, obe področji upravno in oblikovno čimprej izenačiti z drugim upravnim sistemom obeh sosednjih gauov. Tako je prišlo med tem časom do večje izenačitve v organizacijski sestavi uradov političnih komisarjev kot tudi do dokončne razdelitve zasedenih področij v mestna in deželna okrožja.

Na Spodnjem Štajerskem je bilo s 1. julijem 1941 formiranih pet deželnih okrožij in sicer v Mariboru, Ptuj, Celju, Brežicah in Trbovljah, eno mestno v Mariboru ter okrajno glavarstvo Ljutomer, ki naj bi bilo po formalni priključitvi Spodnje Štajerske v »Reichsgau Steiermark«⁵⁷ vključeno v deželno okrožje Radgona (Radkersburg).⁵⁷

Na Gorenjskem pa so bila s 1. avgustom formirana tri deželna okrožja in sicer v Radovljici, Kranju in Kamniku.⁵⁸

Ta področna razdelitev, razen nekaj manjših sprememb, 20. septembra 1941 na Spodnjem Štajerskem in 15. septembra 1941 na Gorenjskem, je ostala potem do konca vojne.⁵⁹

Urada šefov civilnih uprav na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem sta imela kasneje, ko je prišlo 15. novembra 1941 do združitve urada šefa civilne uprave Spodnje Štajerske, katerega sedež je bil do tedaj v Mariboru, z uradom državnega namestnika v Gradcu, in 12. januarja 1942 do združitve urada šefa civilne uprave zasedenih področij Koroške in Gorenjske, katerega sedež je bil dotedaj na Bledu, z uradom državnega namestnika v Celovcu, precej podobno

⁵⁵ VAZSt 1941. — VAZK 1941.

⁵⁶ Politični komisar — deželni svetnik okrožja Celje — Gradivo vodje centralne uprave (ZV), F 20. — VAZK 1942, odredba št. 3 z dne 9. I. 1942. — Gemeinde- und Ortschaftsverzeichnis, Wien 1942 (brošura).

⁵⁷ VAZSt 1941.

⁵⁸ VAZK 1941.

⁵⁹ VAZK 1941. — WAZSt 1941.

organizacijsko strukturo kot urada obeh državnih namestnikov sosednjih gauov. Med drugim naj omenimo, da so bili pooblaščenca obeh uradov šefov civilne uprave največkrat personalno povezani z vodji oddelkov v obeh uradih državnih namestnikov.⁶⁰

Enako kot v vrsti drugih primerov pa se tudi v tem kažejo glede na specifičnosti posameznih področij določene razlike. Medtem ko so na Spodnjem Štajerskem upravni aparat glede na možnost, ki jim ga je dopuščal za njih mnogo ugodnejši položaj, zelo poenostavili, to je v precejšnji meri izenačili z organizacijsko strukturo urada državnega namestnika, pa so bili nacisti na Gorenjskem prisiljeni po združitvi v formiranje posebnega referata »Südkärnten«, ki je potem s pomočjo deželnega svetnika radovljiškega okrožja koordiniral in vodil celotno upravo zasedenih področij Gorenjske.⁶¹

Politični komisarji oziroma kasneje deželni svetniki so bili šefoma civilne uprave neposredno podrejeni in so izvrševali po njihovih navodilih in smernicah vso državno upravo in samoupravo v okrožjih, ki so jim bila dodeljena. Te njihove funkcije so bile orisane s prvimi odredbami obeh šefov civilnih uprav in so z manjšimi spremembami ostale v veljavi vse do konca vojne.

Da bi šefa civilne uprave lahko čim hitreje in čim uspešneje uresničila svoje naloge, jima je dal Hitler tudi temu primerne pristojnosti. Pri svojem delovanju sta bila popolnoma neodvisna in sta bila podrejena neposredno Hitlerju. Posebne pristojnosti sta imela le še državni maršal Göring v okviru štiriletnega plana in državni vodja SS Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva. Pristojnosti obeh šefov civilne uprave so tako presegle celo položaj teritorialnega ministra.⁶²

Izvrševala sta zakonodajno (odredbodajno) upravno in sodno oblast. Ukinila sta vso jugoslovansko zakonodajo ter jo nadomestila bodisi z začasnimi odredbami, ali pa sta uvajala s posebnimi uredbami veljavnost nemške zakonodaje »rajhovskega prava« na zasedenih področjih. Gre za načrtno vključevanje teh področij v nemško upravno politično, gospodarsko in socialno skupnost. Vsebina teh odredb, ki so bile objavljene v uradnih listih obeh šefov civilnih uprav, ni bila omejena, temveč se je raztezala na vse življenjsko važne odnose, naj je šlo za javno pravne ali privatne odnose. Pri tem je zanimivo opozoriti na dejstvo, da je bilo nekaj odredb izdanih že v letu 1941 celo takih, da bi ostale v veljavi tudi po formalni priključitvi obeh področij k rajhu, če bi bila ta lahko izvedena, kot je bilo to sprva predvideno.⁶³

Uvajanje zakonskih določil nemškega prava oziroma prilagajanje tem določilom je bilo prisotno že od vsega začetka. Glede na nameravano priključitev pa je bilo uvajanje oziroma prilagajanje v prvi razvojni stopnji pretežno začasnega značaja in se je omejevalo samo na najvažnejša vprašanja vsakdanjih potreb, ali pa služilo ciljem čimprejšnje izgradnje. Potem ko je bilo nacistom jasno, da priključitve še dalj časa ne bo, pa so to uvajanje intenzivirali in razširili tudi na pravna vprašanja, katera naj bi skupno s prvimi, po priključitvi v celoti ali z določenimi omejitvami, zamenjala nemško pravo

⁶⁰ VAZSt 1941. — VAZK 1942. — Politični komisar — deželni svetnik okrožja Celje, Dokumentacija namestnika pol. kom. — dež. svetnika, F 11. — Okrožnica šefa civilne uprave za Gorenjsko glede združitve urada 12. I. 1942 (arhiv IZDG). — Stabni razgovori 1941.

⁶¹ Prim. op. 60.

⁶² Marburger Zeitung, 10.—11. IV. 1943. — VPR, str. 184. — Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, stran 142.

⁶³ VAZSt 1941—1945. — VAZK 1941—1945.

Glede na to, da so bli politični komisarji v prvem obdobju, ko so načelovali še bivšim okrajem, edini predstavniki ne samo civilne, temveč tudi politične oblasti, so morali glede na vrsto nerešenih upravno in politično organizacijskih vprašanj izvrševati tudi večje organizacijsko koordinacijske naloge. Ker v tem času še ni bila izvedena razmejitev med strogo upravno linijo in drugimi polupravnimi službami oziroma uradi, ki so tudi kasneje delovali na področjih posameznih deželnih okrožij, so bile njihove koordinacijske naloge še toliko večje.⁶⁴

Še posebno zanimiva pa je povezava in vprašanje razmejevanja glede postopne izgraditve uprave med to in politično organizacijo na Spodnjem Štajerskem. To omenjamo zato, ker so obstajale v nekaterih primerih personalne povezave med upravo in stranko oziroma upravo in politično organizacijo na Spodnje Štajerskem, čeprav to v rajhu kot menijo juristi na vseh ravneh, ni bilo zaželeno, na primer med političnimi komisarji oziroma deželnimi svetniki in okrožnimi vodji Štajerske domovinske zveze, kot tudi vodji krajevnih skupnosti in župani.⁶⁵

Vzrok za to personalno povezavo je iskati poleg tega, da je primanjkovalo primernih vodilnih kadrov, predvsem v potrebah tesnega sodelovanja med upravo in politično organizacijo.

Vzporedno s področno razdelitvijo Spodnje Štajerske je potekala tudi horizontalna organizacijska razčlemba upravno-politične razdelitve. Okrožja Štajerske domovinske zveze so se ujemala z upravnimi okrožji, občinska področja pa v večjem delu s področji krajevnih skupnosti.⁶⁶

Za koordinacijo teh in še drugih političnih nalog v zvezi z izvedbo zastavljenega političnega programa so morale biti upravna in politična linija v najožji povezavi. Zato so bili na čelo vsakega zasedbenega štaba — akcijskega štaba v posameznih področjih bivših okrajnih glavarjev tudi imenovani politični komisarji.

Ker so nacisti predvidevali skorajšnjo priključitev Spodnje Štajerske in Gorenjske k rajhu, je prišlo tudi do teženj odpravljanja teh organizacijsko funkcionalnih povezav; deloma zaradi »ponovne izgradnje«, to je zaradi čimprejšnje upravno politične izenačitve naših področij s sosednjima gauoma Štajersko in Koroško, deloma zaradi nujnosti čim hitrejše izgraditve same upravne linije, ki je spričo številnih nalog in problemov v zvezi z upravno-pravnim izenačevanjem potrebovala angažiranost celega človeka. Pri opravljanju večjih nalog je bila angažiranost nujno deljena.

Kasneje je bilo teh organizacijsko funkcionalnih povezav sicer vedno manj. S formiranjem deželnih okrožij so bili imenovani poleg političnih komisarjev — kolikor niso bili imenovani že med tem — tudi okrožni vodje Štajerske domovinske zveze.

Tako vidimo, da so, kolikor so imeli kadre na voljo, te funkcije personalno ločili. Le v nekaterih primerih je ta povezava še ostala.

Upravna linija kot tudi linija Štajerske domovinske zveze sta postali organizacijsko sicer samostojnejši, sodelovanje in bistvena nujnost povezave med obema dejavnostima pa se v ničemer ni spremenila. Vzrok za to je iskati v

⁶⁴ Politični komisar — deželni svetnik okrožja Celje, Predfondi, F 1—7. — Arhivsko gradivo pol. kom. — dež. svetnikov Gorenjske.

⁶⁵ Scheerbarth, stran 29.

⁶⁶ Politični komisar — deželni svetnik okrožja Celje (ZV — Og), F 24.

specifičnosti razmer na naših področjih. Tesno sodelovanje je bilo še vedno nujno kljub temu, da so nacisti predvidevali skorajšnjo priključitev Spodnje Štajerske in Gorenjske k rajhu, predvsem zaradi problemov narodnostnega izenačevanja, to je nalog v zvezi s ponemčevanjem obeh zasedenih področij.

NOB oziroma vedno uspešnejša dejavnost OF in s tem v povezavi njena vloga v procesu aktivizacije slovenskega narodnostnega osveščanja je te probleme iz dneva v dan večala. Tako lahko sklepamo, da so bile tudi personalne unije med vodilnim kadrom v Štajerski domovinski zvezi in vodilnim kadrom uprave deloma zaradi specifičnosti razmer, deloma zaradi primanjkovanja kadrov zanje ugodnejše. Poleg tega da najdemo personalno povezavo v nekaterih primerih v okviru občin med župani in vodji krajevnih skupnosti, sta bila tudi dva politična komisarja oziroma deloma deželna svetnika obenem tudi okrožna vodja Štajerske domovinske zveze.⁶⁷

Pod vodstvom obeh šefov civilnih uprav so bile centralistično strnjene ne samo vse veje javne uprave, temveč tudi še druge veje polupravne, politične, policijske kot tudi gospodarske dejavnosti.

Šefa civilne uprave sta se pri vodstvu, to je koordinaciji dela med njima in podrejenimi uradi in organi, posluževala vsak svojega urada, ki sta jima načelovala vladna predsednika, oziroma posluževala njima podrejenih pooblaščenecv, ki so odgovarjali za posamezne delovne panoge kot tudi vodij drugih priključenih organov in služb.⁶⁸

Tako najdemo v strukturah uradov obeh šefov civilnih uprav v letu 1941 poleg drugih tudi pooblaščenca za pravne zadeve, nadalje za finančno upravo, poljedelstvo in prehrano, gozdarstvo, prostorsko preureditev itd. Pri obeh šefih civilne uprave sta delovala tudi nacionalno politična referenta. Še celo za pošto in železnice, edini panogi dejavnosti, ki niso bile neposredno podrejene šefoma civilne uprave, temveč državnima ministroma za promet in pošto, so obstajala zaradi potreb tesnega sodelovanja pri obeh šefih civilne uprave posebna službena mesta. V nadaljnjem so bili šefoma civilne uprave priključeni tudi urad poveljnika redarstvene policije (na Gorenjskem za razliko od Spodnje Štajerske namestnik poveljnika redarstvene policije v hkratnih funkcijah komandanta orožništva, na Spodnjem Štajerskem pa poveljnik redarstvene policije sam s sedežem v Mariboru), komandanta orožništva, komandanta varnostne policije in varnostne službe, urada obeh pooblaščenecv državnega komisarja za utrjevanje nemštva ter urada obeh ukinitvenih komisarjev. V tesnem sodelovanju z obema šefoma civilne uprave sta delovali tudi obe raznarodovalni organizaciji, katerih vodji sta bila neposredno podrejena šefoma civilne uprave.⁶⁹

Ti pooblaščenca ter vodje zgoraj naštetih priključenih organov in uradov, ki so sestavljali tako imenovani delovni štab, so potem na svojih sejah, na Spodnjem Štajerskem — kot znano — na tako imenovanih štabnih razgovorih razpravljali o najvažnejših vprašanjih in potrebnih ukrepih na teh področjih. Na te so bili od časa do časa povabljeni, kolikor je bilo potrebno, tudi predstavniki drugih služb in uradov ter politični komisarji oz. deželni svetniki.

⁶⁷ Gradivo okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze (arhiv IZDG).

⁶⁸ Glej op. 69.

⁶⁹ Marburger Zeitung, 10.—11. IV. 1943. — Orožniško okrožje Kranj, F 3 (arhiv IZDG). — Politični komisar — deželni svetnik okrožja Celje, Gradivo vodje centralne uprave, (ZV), F 20. — Štabni razgovori. — Okrožnica šefa civilne uprave za Gorenjsko 12. I. 1942. — Politični komisar — deželni svetnik okrožja Brežice, F 718.

Poleg tega so bili nekateri uradi in organi, ki so bili sicer akcijsko strnjeni pod upravo obeh šefov civilnih uprav, hkrati pa organizacijsko vezani tudi na centralne ali višje organe v Gradcu, Celovcu ali Salzburgu oziroma Berlinu.

Za povezavo med uradoma šefov civilne uprave in notranjim ministrstvom sta do 23. avgusta 1941 skrbela tudi zvezna uradnika notranjega ministrstva dr. Müller-Scholtes na Štajerskem, na Gorenjskem pa dr. Sierp.⁷⁰

Ta posebna državna oziroma upravno-pravna struktura je obstajala tako pred združitvijo teh uradov z uradi državnih namestnikov kot tudi po tej. Razlika je bila seveda v tem, da se je ta struktura po združitvi zgoraj omejenih uradov v marsičem poenostavila. Tako je prišlo do preureditve predvsem strogo upravnega aparata, medtem ko so spremembe v ostalem, to je polupravnem, policijskem in političnem aparatu manjše. Spremembe so bolj v tem, da je prišlo do večje organizacijske, ne toliko funkcionalno akcijske ločitve med posameznimi vejami teh dejavnosti, kar je glede na nastali položaj na obeh področjih in glede na postopno izgraditev tudi povsem razumljivo. Temu primerno je prišlo potem tudi do preureditve upravnega aparata organov podrejenih šefoma civilnih uprav na področju deželnih okrožij in občin.

Ker so nacisti že od vsega začetka skušali vzpostaviti v »Vzhodni marki« ustrezne upravno pravne in politične oblike, so tudi delovali vseskozi na tem, da bi na obeh področjih vpeljali nemški občinski red (D. G. O.), na podlagi katerega bi lahko prišlo do dokončnega preciziranja odnosov med državno upravo in okrožno oziroma občinsko samoupravo. »Reichsstatthaltergesetz« oziroma »Ostmarkgesetz«, ki je skupno z dopolnilnimi odredbami preciziral vse upravno pravne odnose v okviru državnih gauov ter v njim pripadajočih deželnih in mestnih okrožij, je imel v D. G. O. za upravno politično ureditev občin svoje dopolnilo. Tako so dobili nemški občinski red v celoti občina Dravograd 1. marca 1943, občine Guštanj, Prevalje, Črna in Mežica 1. aprila 1943, v okrnjeni obliki je bil vpeljan 1. oktobra 1942 na Gorenjskem, na Spodnjem Štajerskem, kjer so bili nacisti v tem pogledu doslednejši, pa šele 14. aprila 1943.⁷¹

⁷⁰ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 143, 144.

⁷¹ VAZSt 1943. — VAZK 1942, 1943. — Politični komisar — deželni svetnik okrožja Brežice, F 718.

ZUR KLÄRUNG EINIGER FRAGEN DER NAZISTISCHEN OKKUPATIONSPOLITIK IN DEN BESETZTEN GEBIETEN SLOWENISCHER STEIERMARK (UNTERSTEIERMARK) UND OBERKRAINS

Zusammenfassung

Das erste Kapitel versucht in Kürze die wichtigsten Richtlinien und Eingriffe des nationalsozialistischen Deutschen Reiches im Rahmen seiner Eroberungs- und Eingliederungsbestrebungen zu beleuchten, mit der Betonung auf staatsrechtlichen und Entnationalisierungs- und Eindeutschungseingriffen und Massnahmen in der Untersteiermark und in Oberkrain.

In Verbindung damit versucht es auch die Frage zu beleuchten, warum die formelle Eingliederung Elsass, Lothringen und Luxemburgs ausblieb. Dann will es auch bestimmte Vergleiche über die Taktik des Wiederaufbaues zwischen den Gebieten unter den Chefs der Zivilverwaltung und einigen anderen, schon eingegliederten Gebieten zu geben.

Diesbezüglich versucht es auch die zwei Phasen der beabsichtigten Eingliederung von Untersteiermark und Oberkrain dem deutschen Reich zu klären. In der ersten Phase versuchten die Nazis die förmliche und rechtliche Ausgleichung zu erreichen. Nachdem diese ausblieb, übergingen, beziehungsweise neigten sie immer mehr zur reichsrechtlichen, einer Art komprommisshaft nur teilweise ausgeführten staatsrechtlichen Eingliederung.

Das zweite Kapitel behandelt die Frage, warum die formelle und ausdrückliche Eingliederung von Untersteiermark und Oberkrain ausblieb. Unter anderen versucht es auch eine endgültigere Schätzung der Rolle des NOB (der Volksbefreiungskampf) bei der Vereitelung der beabsichtigten Eingliederung zu geben. Es beleuchtet nämlich die Rolle des NOB beziehungsweise der OF (Befreiungsfront) als ein Moment der Vereitelung im politischen und militärischen Sinne während der einzelnen Entwicklungsphasen des Eingliederungsprozesses; es weist nach, wie weit der NOB vor allem mit seinem Aktivieren des slowenischen nationalen Bewusstseins die Tatsache beeinflusste, dass es zur formellen staatsrechtlichen Eingliederung von Oberkrain und Untersteiermark nicht kommen konnte.

Im weiteren analysiert es die Ursachen der gesetztechnischen Hindernisse. In Verbindung damit macht es alle jene Momente klar, durch welche die Nazis gezwungen wurden, die für den 1. Oktober und 1. November 1941 vorgesehene Eingliederung zu verlegen. Es weist aber auch auf den Umstand hin, dass diese Fragen zusammen mit einer Reihe anderer, schon teilweise gelöster Probleme in gewisser Weise noch weiter ein Behinderungsmoment bedeuteten.

Das dritte Kapitel versucht in Kürze den Lauf der Besetzung zu beschreiben und verfolgt die fortschreitende Aufstellung der Okkupationsbehörden sowie den Verwaltungsaufbau auf beiden besetzten Gebieten, dessen Ziel die Ausgleichung mit der rechtlich-politischen Struktur beider nachbarlicher Gaue der Ostmark war, welchen die Besatzungsmacht die beiden besetzten Gebiete einzugliedern beabsichtigte. In diesem Rahmen versucht es vor allem auf jene Tatsachen und Verbindungen hinzuweisen, die die Ausführungen des ersten und zweiten Kapitels dieses Aufsatzes zweckmässig vervollständigen und beleuchten.